

KUMIL 19 81

KUML ¹⁹₈₁

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

I kommission hos Gyldendalske Boghandel,
Nordisk Forlag, København 1982

OMSLAG: Kvindefigurer fra vikingetid

Redaktion: Poul Kjerum
Tilrettelæggelse og omslag: Flemming Bau
Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

Skrift: Baskerville 11 pkt.
Papir: Stora G-point 120 gr.

Copyright 1982 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-00-53781-0
ISSN 0454-6245

INDHOLD/CONTENTS

<i>Ole Thamdrup</i> : »...og gjorde disse mindesmærker...«	7
»...and made these monuments...«	11
<i>Flemming Bau</i> : Seler og slæb i vikingetid. Birka's kvindedragt i nyt lys	13
Straps and Trains in the Viking Age: Birka's Female Costume in a New Light ..	40
<i>Jørgen Ilkjær og Jørn Lønstrup</i> : Runefundene fra Illerup ådal. En arkæologisk vurdering af vore ældste indskrifter	49
The Runes from Illerup River Valley	62
<i>Erik Moltke og Marie Stoklund</i> : Runeindskrifterne fra Illerup mose	67
The Runic Inscriptions from Illerup River Valley	77
<i>Lotte Hedeager og Kristian Kristiansen</i> : Bendstrup – en fyrstegrav fra den romerske jernalder, dens sociale og historiske miljø	81
Bendstrup – a Princely Grave from the Early Roman Iron Age: Its Social and Historical Context	150
<i>Christian Fischer</i> : En romersk glasskål med jagtmotiv. Fra en yngre romersk jernaldergrav	165
A Roman Glass Bowl Engraved with a Hunting Motif from a Late Roman Iron Age Grave	177
<i>Lise Bender Jørgensen</i> : Et tekstilfragment fra Dalagergårdgraven	183
A Textile Fragment from the Dalagergård Grave	185
<i>Jørgen Lund</i> : Toftinghuset. Om rekonstruktion af et jernalderhus	187
On the Reconstruction of an Iron Age House	203
<i>Ingrid Falktoft Andersen</i> : Tre midtjyske enkeltgravshøje	207
Three Battle-Axe Mounds from central Jutland	220
<i>Grethe Jørgensen</i> : Korn fra Sarup. Med nogle bemærkninger om agerbruget i yngre stenalder i Danmark	221
Cereals from Sarup. With some Remarks on Plant Husbandry in Neolithic Denmark	230

TRE MIDTJYSKE ENKELTGRAVSHØJE

Af Ingrid Falktoft Andersen

I forbindelse med Silkeborg kommunes udbygning af kloaknettet foretog Silkeborg museum i september 1980 udgravning af en gruppe overpløjede gravhøje på en mark tilhørende gårdejer H. Leisgård, Jordkærvej 6, Øster Bording, ca. 5 km NV for Silkeborg (1+2). I arbejdet deltog unge arbejdsledige fra Silkeborg kommune, og som daglige ledere fungerede stud.mag. Knud B. Jensen og forfatteren.

De tre høje, der blev udgravet, lå i en lavning (Hvinningdal) på sandet jordbund, en beliggenhed der er typisk for jyske enkeltgravshøje. Høj I og III var stærkt udpløjede, og skilte sig før udgravningen kun svagt fra det omgivende terræn. Høj I var ca. 14 m i diameter, høj III ca. 11,5 m. Høj II, der var direkte berørt af kloakeringsarbejdet, var med en højde på ca. 1 m og en diameter på ca. 19 m endnu klart erkendelig som en overpløjet høj. Den nordøstlige del af denne høj var bortgravet i 1920 i forbindelse med anlæggelsen af jernbanelinjen Silkeborg-Kjellerup-Rødkærsbro. De tre høje lå omtrent på en linje i nord-syd, høj II dog en smule forskudt mod øst. Mellem høj I og II var ca. 200 m, mellem høj II og III ca. 75 m (3). Denne gruppe af enkeltgravshøje har utvivlsomt oprindeligt bestået af flere end de tre høje. Bl.a. fik vi fortalt, at huset »Kajhøj« ca. 500 m SV for høj I var bygget oven på en overpløjet høj.

HØJ I

Ved en indledende prøvegravning (udlægning af søgegrøfter) blev der ved den nord-sydlig profilvæg i det sydvestlige udgravningsfelt (fig. 1) lige under pløjelaget fundet en stenøkse, A (fig. 2) og et forstenet søpindsvin, L. En påfølgende fladeskovling omkring højens midte afslørede tydelige fyldskifter, grav B, D, E og F i de to sydlige udgravningsfelter.

Af de fire grave var centralgraven, grav B, en Ø-V vendt mandsgrav, og de tre øvrige har sandsynligvis været N-S vendte børnegrave. Stenøksen, en stridsøkse nærmest af Globs type I 1a/b, og søpindsvinet hørte til grav B, medens der i de øvrige grave ikke blev fundet oldsager. Øksen (fig. 2) udmærker sig ved at være ornamenteret. I nakkeendens sideflader er

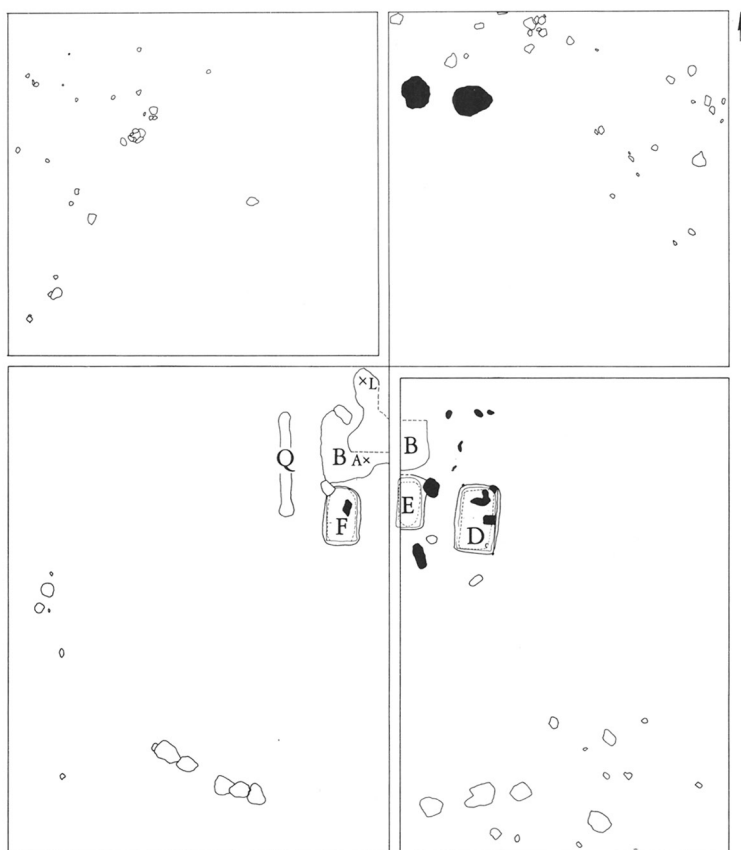

Fig. 1: Plan over
høj I med gravene
B,D,E og F.
(1:140).

Plan of mound I
with the graves
B,D,E and F.

indridset en tynd, lodret linje som markering af den ellers ofte forekomende, her kun svage nakkevulst, og på oversidens kanter er der små, omtrent parallelle lodrette linjer med ca. 3 mm's afstand. En lignende ornamentik kendes kun fra forholdsvis få tidligere fund (4). En ligesom tilfældig, usymmetrisk placering på nogle økser (5) har ført til en formodning om, at der måske ikke er tale om ornamentik, men om tællestreger, der angiver antallet af nedlagte fjender el.lign. Når stregerne som i vort tilfælde og flere andre findes langs hele randen og nogenlunde ligeligt fordelt, må de dog opfattes som ornamentik, og denne opfattelse er vel også den naturligste omend ikke den mest spændende i de øvrige tilfælde. – Ornamentikken er delvist slidt af i begge sider ud for skaftullet og nær æggen, og på den yderste cm på venstre side er de indridsede linjer helt forsvundet. Æggen har flere tydelige hak, og en udtalt asymmetri foroven kan bedst forklares ved en opslibning efter at en flis er slået af venstre side. Det stærke slid på højre side af skaftullet kan skyldes slid fra en bærerem

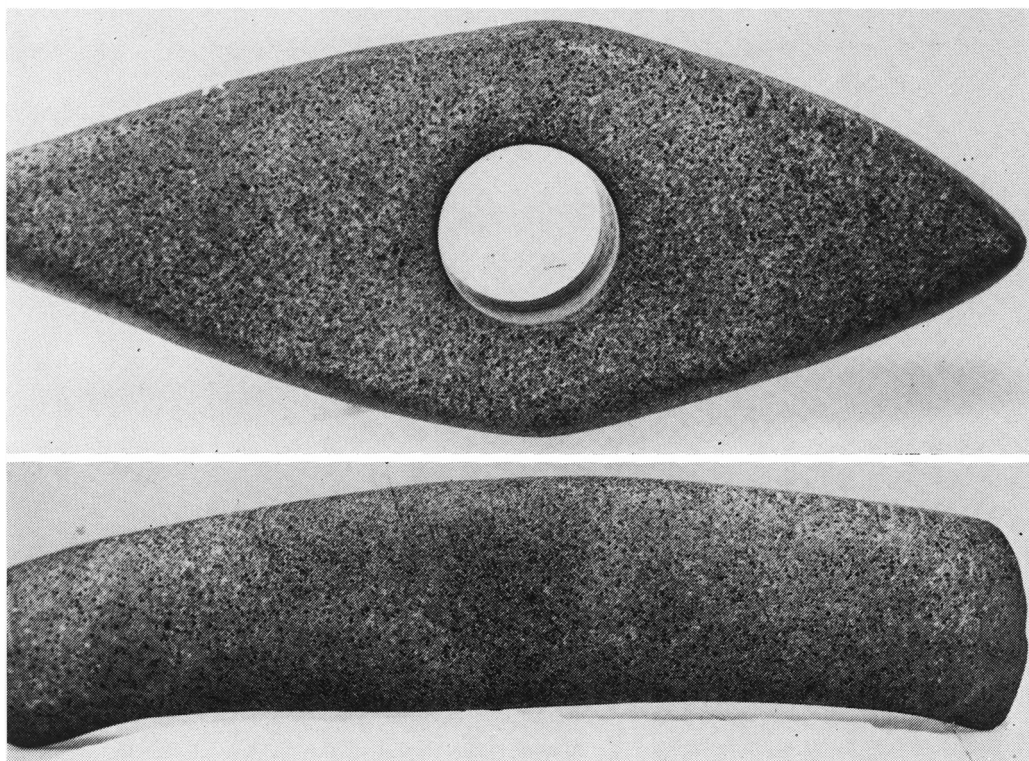
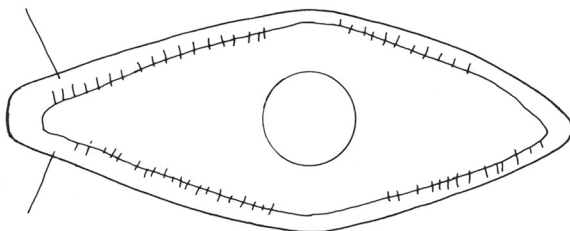

Fig. 2: Stridsøkse af Glob's type I fra grav B, høj I (1:1). På skitsen er ornamentikken angivet skematisk med markering af nakkelinjerne i venstre side.

Battle-axe of Glob's type I from grave B, mound I (1:1). On the sketch the ornament is indicated schematically with the lines on the butt marked to the left).

el.lign. Vi har hermed fået et vidnesbyrd om, at stridsøkse har været i brug i en lang tid inden den ledsagede sin ejermand i graven.

I vandret plan var fyldskiftet ved grav B meget uregelmæssigt, ved gravene D og E regelmæssigt rektangulært og ved grav F regelmæssigt med buet nordside og lige afskåret sydside. Grav B målte i øverste niveau 2,00 x 0,60 m og var 0,20 m dyb. Den ringe bredde og dybde tyder på, at en del af graven var bortpløjet. Gravene D, E og F målte i øverste niveau henholdsvis 1,30 x 0,80 m, 1,00 x 0,60 m og 1,15 x 0,70 m, og de var alle ca. 0,40 m dybe.

Fylden bestod i alle grave af mørkt og rødspættet sand, og fyldskifterne aftog i størrelse med stigende dybde. Fylden i grav B havde i tværsnit en

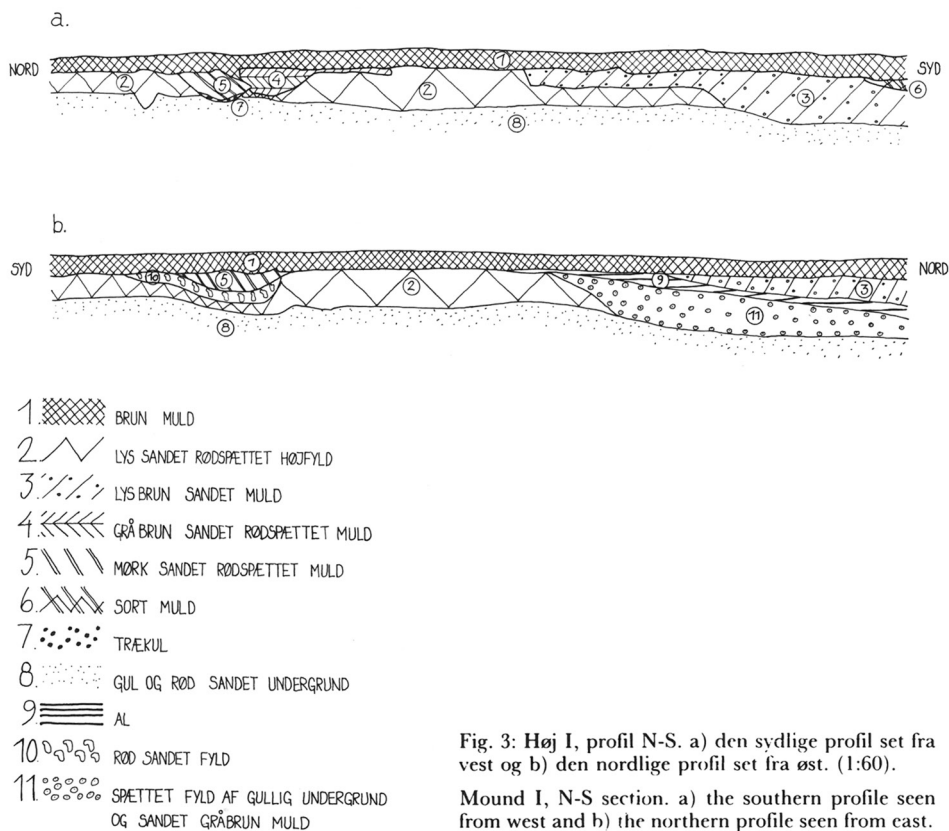

Fig. 3: Høj I, profil N-S. a) den sydlige profil set fra vest og b) den nordlige profil set fra øst. (1:60).

Mound I, N-S section. a) the southern profile seen from west and b) the northern profile seen from east.

let buet bund, der med forsigtighed kunne tolkes som bunden af en bulki-
 ste (fig. 3). I gravene D og E aftegnede kistens bund sig som et tyndt, sort
 bundlag, og i det lodrette snit af E sås tydeligt kistens skrå sider og lige
 bund. Kisterne i gravene D og E synes således at have været plankekister.
 I grav F var der ingen aftegning af kistens bund. Kistens buede form i
 vandret plan tyder på, at det har været en bulkiste.

Under alle grave blev der fundet spor af afbrændinger foretaget inden
 kisterne blev placeret på højbunden. Under kistefylden i grav B sås i
 tværsnit (fig. 3) et ca. 2 cm tykt gråt askelag med trækul lige under
 undergrundens overflade. Under kistefylden i gravene D, E og F dukkede
 et par cm under undergrundens overflade atter regelmæssige, men mindre
 fyldskifter op, med fyld iblandet trækul. At den største mængde trækul
 (10-15 cm³) blev opsamlet under kisten i grav B er naturligt i betragtning
 af gravens størrelse og placering centralt i højen. I denne grav var kisten
 placeret direkte oven på askelaget, hvorimod bålresterne i de øvrige grave
 var blevet dækket til og nedgravningen fyldt op med undergrundssand
 inden kisterne blev anbragt.

Alle fire kister må være blevet tildækket på samme tid, da der ikke var tegn på sekundære nedgravninger i højfylden. Grav B og grav F er sandsynligvis anlagt på helt samme tid, idet de havde fælles hjørnesten (og måske fælles kistetype). Efter øksens type og kisternes placering på højbunden kan gravene dateres til den yngre del af enkeltgravstid (yngre bundgravstid, evt. overgravstid).

En kreds af mindre sten, fig. 1, synes efter de stratigrafiske forhold at have hørt til enkeltgravshøjen. Nogle store randsten, beliggende på et muldlag over højfylden i de sydlige udgravningsfelter, må derimod have tilhørt en senere højfase. Der blev ikke fundet anlæg eller oldsager fra en sådan.

HØJ II

Denne høj var som nævnt betragtelig i størrelse og mindre udpløjet end høj I. Forventningerne til udgravningens resultater var derfor fra begyndelsen større.

De centrale grave

En maskinel afrømning af muldlaget afslørede otte N-S vendte fyldskifter i det nordvestlige udgravningsfelt (fig. 4), omtrent i den formodede højmidte. Gravene I, K og L har sandsynligvis været voksengrave, grav L muligvis en dobbeltgrav. Der blev ikke fundet oldsager, der kunne danne grundlag for en nærmere køns- og tidsbestemmelse. Nedgravning M og de fire små ovale nedgravninger, N, var tydeligt moderne forstyrrelser.

I vandret plan var fyldskifterne ved gravene I, K og L regelmæssigt rektangulære med afrundede hjørner. Gravene målte i øverste niveau henholdsvis 1,90 x 0,72 m, 2,15 x 0,74 m og 2,20 x 1,60 m, og de var alle ca. 0,40 m dybe. Den nordøstlige del af grav I var forstyrret ved anlæggelsen af grav L. Den nordvestlige del af grav K og den sydlige del af grav L var forstyrret i moderne tid. En trækulskoncentration nord for grav I synes efter de stratigrafiske forhold at have været samtidig med grav L.

Fylden bestod i alle grave af en lys, sandet muld, der kun var en smule mørkere end den omgivende højfyld, og fyldskifterne aftog i størrelse med tiltagende dybde. I tværsnit (fig. 6) ses de tre grave med let skrå sider og flad bund. Der var intet spor efter kisterne.

Alle grave havde bundniveau 5-10 cm over højbunden. Det kan derfor ikke udelukkes, at grav I og K er sekundært anlagte grave. Grav L er tydeligvis anlagt senere end grav I. Den manglende respekt for den ældre grav tyder på, at grav L er anlagt senere end enkeltgravstid.

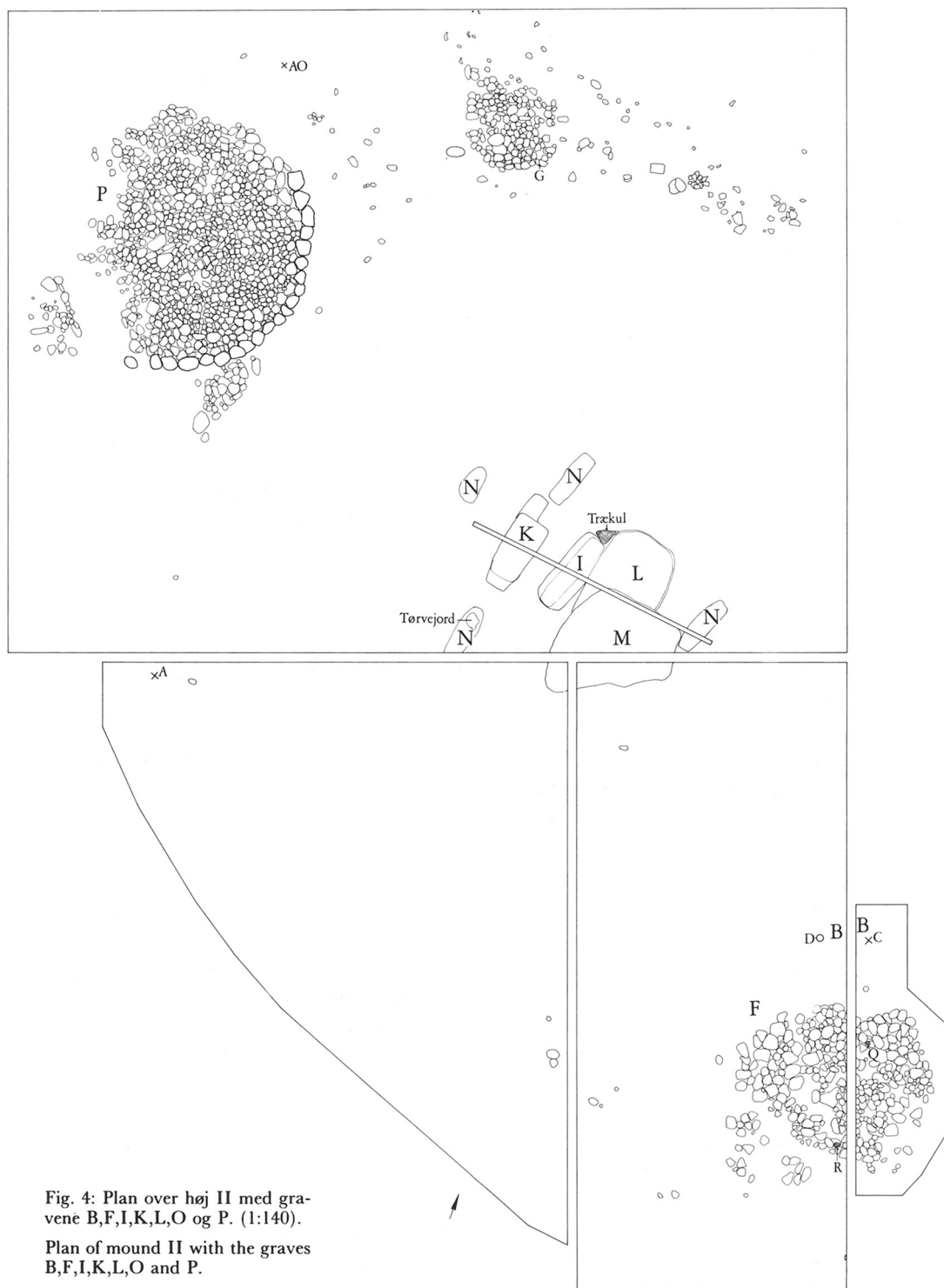

Fig. 4: Plan over høj II med gravene B, F, I, K, L, O og P. (1:140).

Plan of mound II with the graves B, F, I, K, L, O and P.

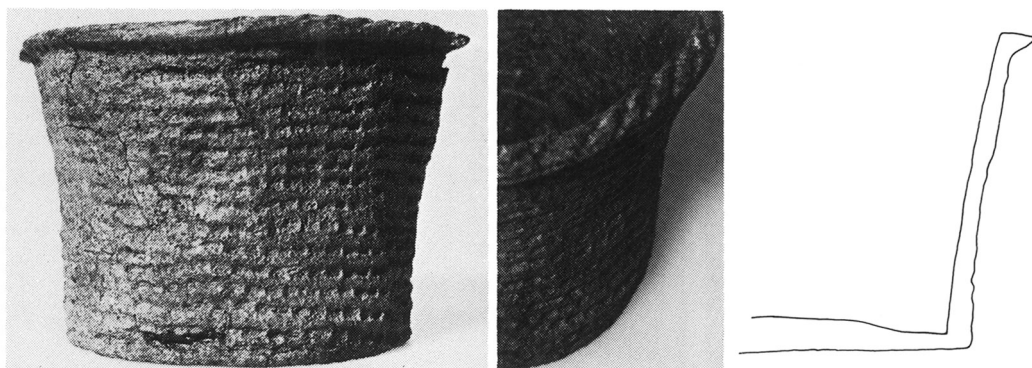

Fig. 5: Retvægget bæger af Glob's type K₆ fra grav B, høj II (2:3).

Straight-walled beaker of Glob's type K₆ from grave B, mound II.

Sekundære anlæg

Medens de centrale grave således var noget skuffende i deres indhold, viste der sig til gengæld at være interessante sekundære anlæg i højen.

Grav B: I den nordvest-sydøstlige profilvæg tegnede et fyldskifte sig tydeligt som vist i fig. 8. Fylden bestod af en lys, brunlig, sandet muld, var ca. 35 cm dyb og med bundniveau direkte på højbunden. Der var intet spor efter kisten. At dømme efter dette lodrette snit og placeringen af de nedenfor nævnte oldsager må graven have været orienteret NØ-SV, men dens udstrækning i vandret plan kunne ikke konstateres. Gravens placering direkte på højbunden kunne tyde på, at den er ældre end de ovenfor beskrevne centrale grave, men den perifere placering i højen udelukker, at den kan være den oprindelige centralgrav.

Et retvægget bæger, fig. 5, og en flintflække, fig. 8, blev fundet henholdsvis ca. 50 cm SV for og 30 cm NØ for fyldskiftet i profilvæggen, begge 5-10 cm over højbunden. Disse oldager har derfor sandsynligvis været medgivet den døde i grav B.

Det retvæggede bæger er nærmest af Glob's type K₆. Siderne er svagt indbuede med en fladedækkende dekoration af horisontale linjer udført i tandstok og en flad krave med skrå ornamentik udført med samme teknik. Flækken er relativ kort (4,5 cm) som i grave fra den sene enkeltgravstid (6). Oldsagerne og kistens placering på højbunden daterer graven til den yngre del af enkeltgravstid (yngre bundgravstid, evt. overgangstid).

Grav F: En del af stenlægning F kom allerede til syne ved den indledende prøvegravning langs den nordvest-sydøstlige målelinje (fig. 4). Efter frilægningen viste den sig at være beliggende dels inden for, dels uden for højfoden. Stenlægningen målte ca. 4,50 x 4,00 m og bestod af et til to lag

Fig. 6: Profil øst-vest gennem gravene. I, K og L samt nedgravningerne M og N, høj II – set fra nord. (1:60).
E-W section through the graves I, K and L and the pits M and N, mound II – seen from north.

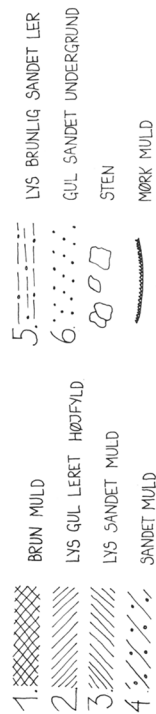
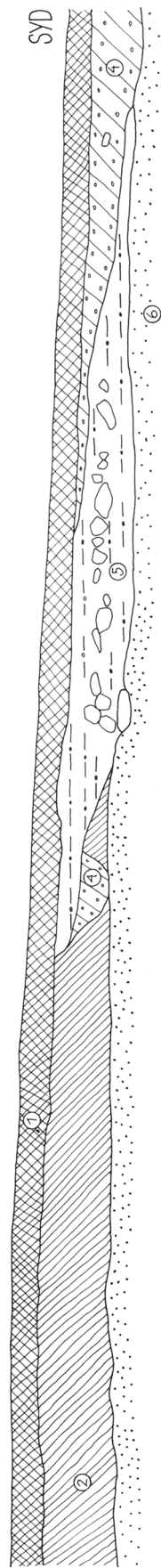
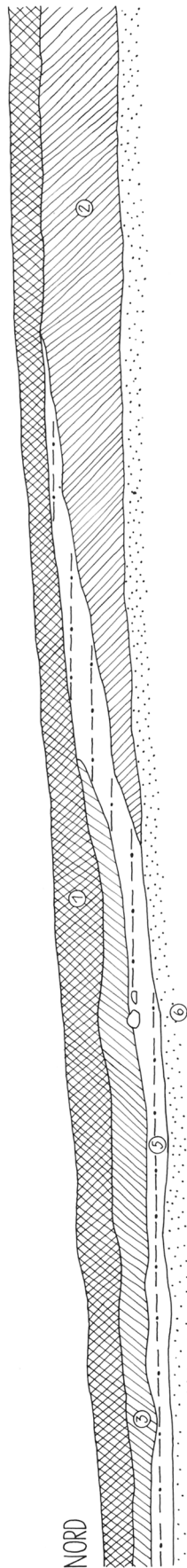
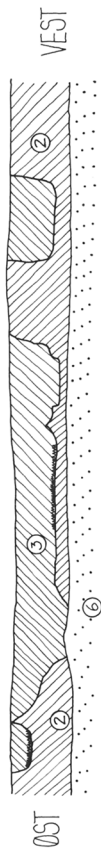

Fig. 7: Profil nordvest-sydøst, høj II – set fra SV (1:60).
NW-SE section mound II – seen from SW.

Fig. 8

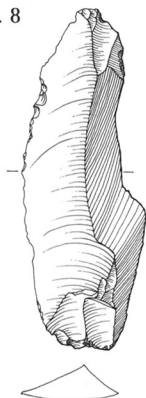

Fig. 9

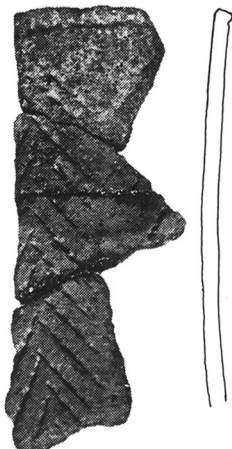

Fig. 10

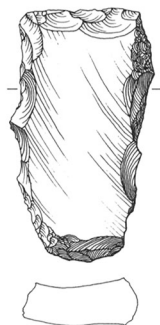

Fig. 8: Flintflække fra grav B, høj II. Elsebet Morville del. (1:1).

Flint blade from grave B, mound II.

Fig. 9: Skår af retvægget bæger af Glob's type L₆ fra grav F, høj II (2:3).

Potsherds of a straight-walled beaker of Glob's type L₆ from grave F, mound II.

Fig. 10: Flintspån (tværpil?) fra grav F, høj II. Elsebet Morville del. (1:1).

Flint flake (transverse arrowhead?) from grave F, mound II.

sten af forskellig størrelse (fra 5 til 35 cm på største led). Et par af stenene var knusesten. Anlægget var en del forstyrret, især i den sydlige del. Heller ikke de ca. 80 cm af den vestlige del, der lå inden for højfoden, syntes at ligge i oprindeligt leje.

Over og mellem stenene blev fundet spredte, ukarakteristiske skår. Det i fig. 9 viste med et lodret grangrensmønster udført i furestik og med en tynd rand synes dog med sikkerhed at være fra et retvægget enkeltgravsbæger nærmest af Glob's type L₆. Skåret blev fundet i den nordvestlige del af stenlægningen og stammer sandsynligvis fra en forstyrret grav, måske fra grav B.

Under stenlægningen blev fundet en flintspån, der måske er en meget grov tværpil (fig. 10), men der blev ikke fundet oldsager, der kunne datere anlægget. Et par brændte knoglestumper og lidt spredt trækul tyder på, at det har rummet en eller flere brandgrave.

Grav O og P: Ved den afsluttende maskinelle afdækning af området NV for højen kom dele af en randstenskæde samt stenlægningerne, gravene O og P, til syne (fig. 4). Stenlægningerne var anbragt umiddelbart ved højfoden i randstenskæden, henholdsvis i NV og V. Begge var cirkelrunde, henholdsvis 2,00 og 5,5 m i diameter. Grav O var let forstyrret i den nordlige del og grav P i den sydvestlige del. Anlæggene bestod af et til to lag sten af

forskellig størrelse (fra 5 til 30 cm på største led). Den store stenlægning, P, og kun denne, var forsynet med en randstenskæde bestående af sten, der var større end dem inde i anlægget. Tæt op ad østsiden af grav P var anlagt en oval stenlægning, der målte 2,00 x 0,80 m.

Over, mellem og under stenene blev fundet spredte skår. Fra grav O var skår af i alt fald to kar, hvoraf det ene er med en båndformet hank med let forsænket midte, det andet har en tynd, let udfaldende rand med en indvendig facet. Fra grav P var skår af i alt fald tre kar (fig. 11). Det ene (a) er et fad med tynd rand, det andet (b) et kar med let fortykket rand,

Fig. 11a

Fig. 11b

Fig. 11c

Fig. 11. Keramik fra grav P, høj II (2:3). a,b og c.
Pottery from grave P, mound II.

Fig. 12: Keramik fundet over grav P og over den ovale stenlægning øst for P, høj II. (2:3).

Pottery found above grave P and above the oval stone pavement east of P, mound II.

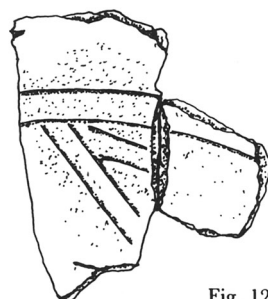
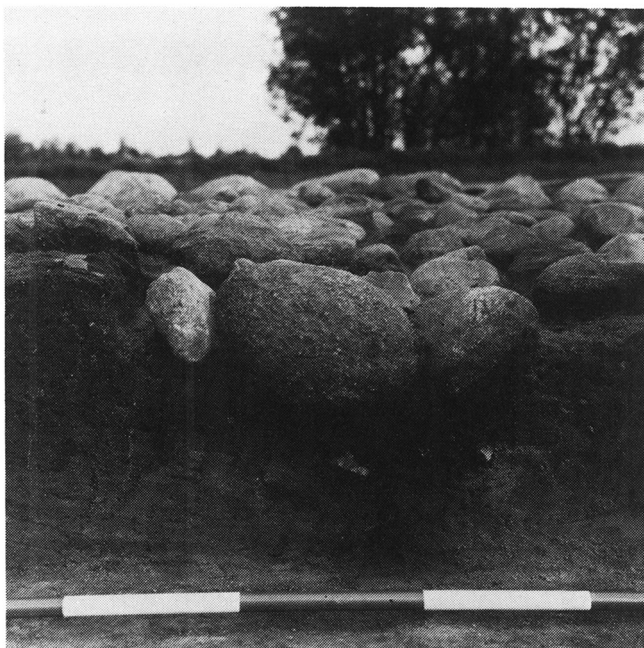

Fig. 12

Fig. 13: Brandplet fra grav P, høj II – set fra vest. Foto: Knud B. Jensen.

Cremation pit from grave P, mound II – seen from west).

rund bug, afsat hals og med en horisontal fure ved overgangen mellem hals og bug og det tredje (c) er et groft kar med en tynd, let udfaldende rand. Både kar a og c var forsynet med en båndformet hank med forsænket midte. Skårene fra karrene lå spredt mellem hinanden i stenlægningerne. Skårene fra et fjerde kar (fig. 12) fra grav P og fra den lille ovale stenlægning syntes sekundære i forhold til stenlægningerne.

Ud over skårene blev mellem stenene i grav P fundet en ildsten. I begge stenlægninger, O og P, var der én tydelig brandplet bestående af en sort fedtet masse med trækul og et par brændte knogler (fig. 13). Disse brandpletter, stenlægningerne og keramikken daterer gravene O og P til overgangstiden bronzealderens periode VI/førromersk jernalders periode I, en periode der især i Midtjylland er svær at opdele. (7) I det østlige Midtjylland er cirkulære stenlægninger forholdsvis almindelige, men de ses oftest på små fladmarksgravpladser (7), og ikke som her som sekundære anlæg ved en ældre høj. På Silkeborgegnen er sådanne brølægninger sjældne, og de forholdsvis velbevarede grave fra Hvinningdal er derfor blevet rekonstrueret i haven ved Silkeborg museum.

Af løsfund fra høj II skal nævnes: 1) et fragment af bøjlen til en sølvfibula (fundet uden for højfoden ved SV profilen) 2) en fladehugget pilespids (fundet nord for grav P) og 3) en hvæssesten (fundet ved NV profilen).

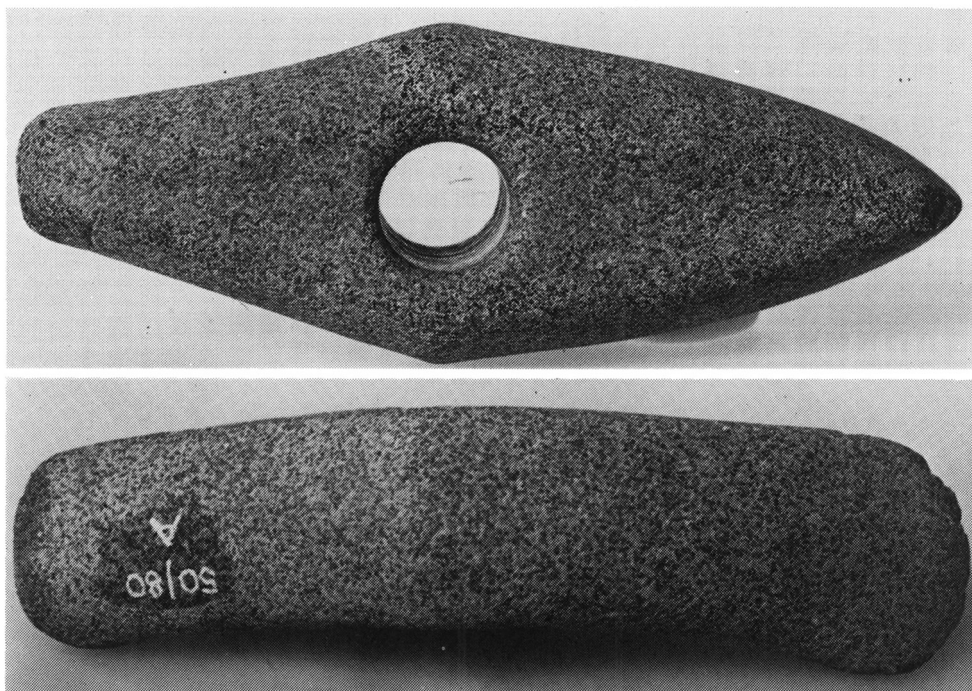

Fig. 14: Stridsøkse af Glob's type H fra grav B, høj III (1:1).

Battle-axe of Glob's type H from grave B, mound III.

HØJ III

Ved en indledende prøvegravning af denne stærkt udpløjede høj blev der ved den nord-sydlig profilvæg i udgravningsfeltets nordvestlige del fundet en stenøkse (fig. 14) lige under muldlaget. En påfølgende fladeskovling omkring højens formodede midte afslørede et fyldskifte omkring fundstedet svarende til en Ø-V vendt grav (B), der sandsynligvis har været den oprindelige centralgrav (fig. 15). I vandret plan var fyldskiftet regelmæssigt rektangulært med afrundede hjørner, men den sydlige side var helt udvisket. Det målte i øverste niveau 2,40 x 1,00 m. Fylden bestod af en lys, sandet muld, der kun var en smule mørkere end den omgivende højfyld, og graven kunne knapt ses i lodret snit.

Fundet af øksen viser, at det var en mandsgrav. Øksen har sikkert ligget på kistebunden, og da den blev fundet i en højde af ca. 15 cm over højbunden, har kisten formodentlig været en bulkiste. Da gravens bundniveau ikke kunne fastlægges, er det dog også muligt, at den har været anlagt 5-10 cm over højbunden, som det var tilfældet med de centrale grave i høj II.

Graven kan dateres omtrentligt ud fra en typebestemmelse af øksen. Det drejer sig om en stridsøkse nærmest af Globs type H_{1d}, der optræder i fund fra den yngre del af enkeltgravstid (yngre bundgravstid eller overgravstid).

Ud over centralgraven blev der i denne høj kun fundet et enkelt anlæg, et ildsted (C) i det sydøstlige felt (fig. 15). Det var omtrent cirkulært, ca. 60 x 80 cm, og bestod af et til to lag stærkt ildskørnede sten i forskellig størrelse (fra 5 til 15 cm på største led). Under stenene var en ca. 10 cm dyb skålformet grube fyldt med sod og trækulblandet sand. Ildstedet var anlagt på undergrunden og dækket af højfylden, og må derfor være ældre end eller samtidigt med højens anlæggelse.

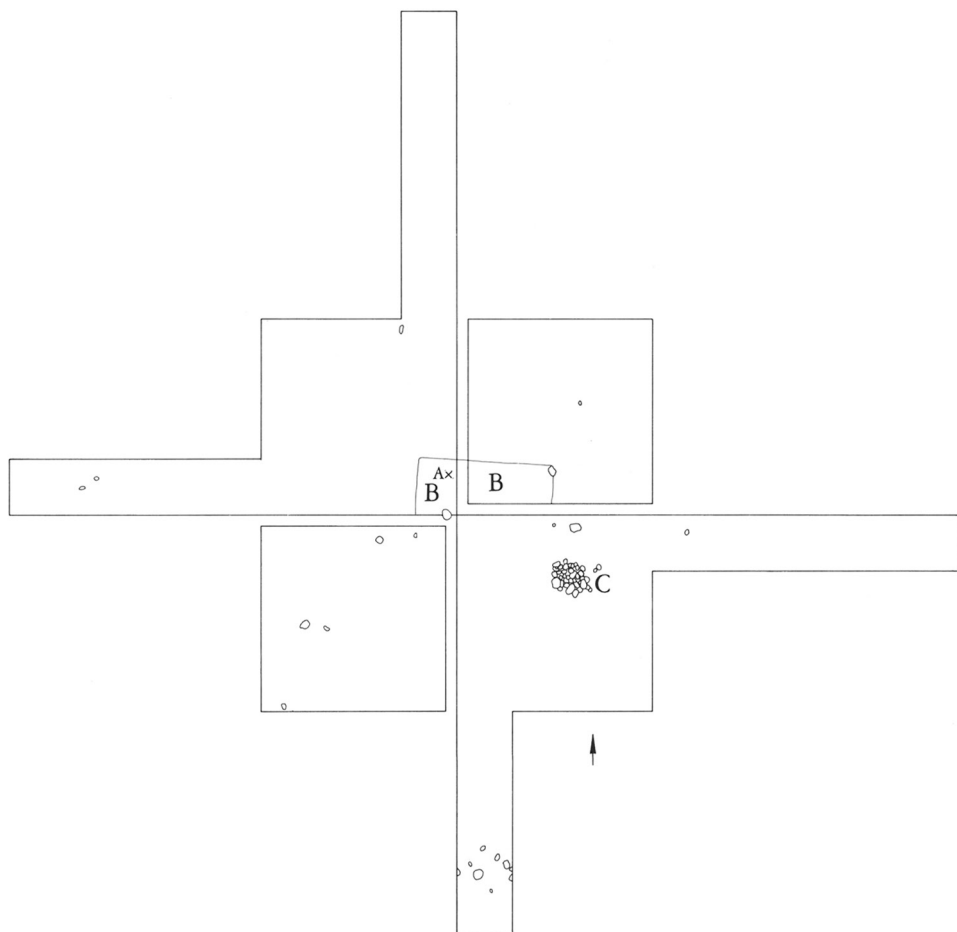

Fig. 15. Plan over høj III med graven B og ildstedet C. (1:140).

Plan of mound III with the grave, B, and the fire-place, C.

SUMMARY

Three Battle-Axe mounds from central Jutland

In September 1980 Silkeborg Museum excavated three overploughed mounds in Hvinningdal, about 5 km NW of Silkeborg. The mounds appear all to be constructed during the later part of the Battle-Axe period (the younger Ground Grave period or the Top Grave period). Below the Battle-Axe graves in mound I, a centrally placed E-W oriented man's grave and three N-S oriented presumed children's graves, there were traces of a fire made prior to the placing of the coffins at the bottom of the mound. Nothing similar was found in the two other mounds. Whether any of the centrally placed graves in mound II are primary constructions is doubtful. In mound III was found a centrally placed E-W oriented man's grave with a battle-axe, as in mound I.

In mound I no secondary grave constructions were found. The two chains of edging stones indicate at least two mound phases. In mound II one of the three centrally placed graves is without doubt a secondary construction. In the south-eastern part of the mound there were traces of a grave from the later part of the Battle-Axe period with a straight-walled beaker and a flint blade. Outside the mound foot in the south-eastern part a stone pavement of uncertain age was unearthed and in the north-western and western part two circular stone pavements, which with the aid of pottery could be dated to the transition period Bronze Age period VI/ Pre-Roman Iron Age period I. In mound III neither secondary constructions nor traces of more mound phases were found.

Ingrid Falktoft Andersen

Tegning: Jens Kvorning

Foto: Werner Blak Nielsen

NOTER

- 1) Der rettes en tak til familien Leisgård for den gæstfrihed og forståelse vi mødte under udgravningen.
- 2) Udgifterne ved udgravningen blev dels dækket af Silkeborg kommune i medfør af naturfredningslovens § 49, dels af Silkeborg museum.
- 3) Højene I og III, der ikke tidligere var blevet registreret, har fået sb.nr. 122 og 120, Balle sogn, Hids herred, Århus amt. På Silkeborg museum har de tre høje fået betegnelserne SKM 49/1980, 30/1980 og 50/1980.
- 4) P.V. Glob, Studier over den jyske Enkelgravskultur. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1944 p. 44.
- 5) F.eks. økse I (NM I: A 39070) fra grav B, høj 3, Brathbjerg med 8 små parallelle ridser på øksens højre overside ovenfor skafthullet.
- 6) P.V. Glob, Studier over den jyske Enkelgravskultur. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1944 p. 143.
- 7) J. Jensen, Jyske fladmarksgrave fra yngre bronzealder. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1966 p. 53.
- 8) Der rettes en tak til G. Kunwald for en kritisk gennemlæsning af manuskriptet.